

УДК 159.9

КУЗНЕЦОВ Олексій Ігоревич*кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ВІРИ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ

У статті подано психологічний аналіз поняття віри та розглянуто етимологію цього слова в інших мовах, що дозволило виділити такі його основні значення, як вірність, служіння, щирість, переконаність, істинність, правильність, а також такі функції віри, як емоційно-терапевтичну та комунікативну. Схарактеризовано релігійну віру як впевненість у реальному існуванні Бога (трансцендентного), зумовлену прагненням до самотрансценденції, виходу за межі власних можливостей та достовірного знання. Визначено психологічні ознаки релігійної віри.

Ключові слова: віра, релігійна віра, психологічні характеристики релігійної віри.

Постановка проблеми. У сучасних соціальних умовах, які відзначаються духовною кризою людства, зіткненням ціннісно-нормативних систем та ціннісно-сміслових орієнтацій на рівні суспільної та індивідуальної свідомості на тлі глобалізаційних процесів, гостро постає проблема толерантності і взаєморозуміння між віруючими і людьми з секулярною свідомістю. Благополуччя українського суспільства багато в чому залежить від успішної співпраці представників різних релігій і невіруючих людей, проте у психологічній науці проблематика релігійності та віри залишається маловивченою. Саме тому психологічна концептуалізація феномену віри є актуальною науковою проблемою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний аналіз феномену віри доцільно розпочати з етимології слова «віра». П. Флоренський зазначав, що латинське дієслово *credere* – вірити, походить від санскритського *śradhā* – вірити, або «класти своє серце на (Бога)» [17, с.69]. Санскритське *śradhā* походить від *śrad-dad-hāna* («довірливий», «віруючий»), *śrad-dāna* («віра», «вірність»), що вказує на укоріненість віри у людині. Фонетична близькість спостерігається із санскритським словом *radha*, що позначає «успіх», «процвітання», «потік любові», «причиняти задоволення», «поклоніння», «служіння» [10]. В словнику В. Кочергиної спостерігається спорідненість *radh*, *raddha* – підкорювати, *raddhar* – «підкорювач, завойовник» і *rasdhra* – відданий, благо чесний, святий [8, с.538]. З іншого боку, *rādh*, *rāddha* –

«зростати, процвітати, бути щасливим, умилювати, задовольняти» [8, с.544]. Сислове навантаження поняття *śradhā* розкивається, поперше, як той хто вірить, довіряє, відданий, а по-друге, як віра, довіра, вірність, захоплення, повага, вшанування, бажання, потреба [8, с.656]. Очевидно, що віра та людина розглядаються як тотожні, буттєво пов'язані одне з одним поняття. У Бхагават-Гіті віра розуміється як прийняття в якості істини всього сказаного Богом [14, с.482]. Поряд з цим, А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада визначає віру як «міцну переконаність в існуванні вищого початку» і «непохильну впевненість у тому, що просто діючи у свідомості Кришни, можна досягти вищого ступеню досконалості» [14, с.130, 254]. У даному випадку йдеться не про сліпу віру, оскільки вона є визнанням у тому, хто говорить, Абсолютної Істини з присутніми особистості атрибутами [14, с.21-23]. Віра – це усвідомлення особистісної природи Духа, покірливе прийняття притулку, опори. Онтологія віри у даному випадку розкривається не тільки як стійкість та постійність ставлення, а також як активна усвідомлена діяльність із самовдосконалення. «Шраддха» (*śrāddha*) – це також позначення жертвоприношення, що здійснюється як поклоніння тим, хто досяг досконалості, богам, предкам, духам та людині. Властива людині жертвність не просто актуалізується завдяки вірі, а віра і є активною, вираженою у вчинку жертвність, самовіддача, поклоніння.

У буддизмі віра (*śraddha*) перераховується з-поміж особливих здатностей сприйняття (*indriya*), що розуміються як засоби самовдосконалення, а також з-поміж досягнень (*sampatti*), що здобуваються в процесі самовиховання та самопідготовки. За визначенням С. Сидорова, віра – це «опора», «уповання» на Три Дорогоцінності (Будду, Дхарму, Сангху) як джерело людської досконалості [15, с.96-105]. Дослідник відмічає, що з-поміж так званих «індрій» перша називається віра, оскільки вона є головною умовою самовдосконалення. Крім того, визнається, що віра – «єдиний шлях для людей, схильних до любовного служіння й особистій відданості» [15, с.105]. Така віра пронизує собою все життя людини, постійно спонукаючи її переживати істину, а не просто формально визнавати її власним інтелектом.

Л. Голуб, О. Другова, П. Голуб вказують на те, що *śraddhā* – це «віра, відданість та щирість, тобто впевненість у собі та довіра та інших». Підставами для такої віри є авторитет, прецедент, вроджене знання, пряме інтуїтивне осягнення, зміст власної свідомості в зміненому стані. Істинна непохитна віра породжує енергію (*virya*), яка сприяє досягненню мети [2, с.213].

Китайський ієрогліф сін означає одночасно й віру, й істину, й свідомість. Смысл цього ієрогліфу дослівно означає «слова людини»,

«слова із серця». Сінь використовується як щирість, переконаність, мужність, благонадійність, правильність, істинність, вірність, непохитність з-поміж так званих «устоїв», «задатків», «сталостей», визначених у трактаті «Юань сін» Хань Юй [7, с.55, 280-282]. Китайське розуміння віри як «сінь» відповідає зороастрійському *Спента-Армайті* («Свята відданість», «Святе благочестя»), під яким розуміється необхідність дотримання приписів своєї релігії. В.Є. Єремеев з цього приводу зазначає, що давні китайці у своєму вченні «робили акцент не на релігійній вірі, а на розумінні «істинності» (сінь), на «вірності» (fu) ідеалам, які завжди пронизані певною вірою» [7, с.471-473].

Ієрогліф *fu* («вірність», «правда», «істина»), на думку А. Кобзева, Ю. Шуцького, І. Єремеева, є близьким до поняття «істина» (чен) і «переконаність» (сінь), тому його слід розуміти «п'ятим» *de* [7, с.466]. Для Т. Григорьєвої *de* – це втілення *дао*, «якісно детермінований тип енергії, особистої сили», «дарування, призначення» [2, с.384]. *De* є сутністю *дао*, і розуміння цієї сутності Т. Григорьєва пояснює поняттям «Істина-Щирість». Щирість – це найбільш точне для позначення віри визначення у даосизмі, що зберігає його унікальність порівняно з християнським чи зороастрійським релігійним розумінням. Лаоцзи сам пояснює, що *de* і є *дао*, в неясності якого формуються образи, у глибині яких істина, сутність якої – *віра-щирість*.

Японське слово віра складається з двох ієрогліфів, що означають «правда, істина, новина, сигнал» та «дивитись (бути зверненим догори), вшановувати, просити» [20, с.43], перший з них залежно від комбінації з другим, набуває таких значень: у поєднанні з ієрогліфом «серце, душа, совість» віра набуває значення віри у Бога, релігійності; у поєднанні з ієрогліфом «справедливість, борг, честь, зв'язок, смисл» – вірність, відданість; у поєднанні з ієрогліфом «жертвувати, шанувати, поклонятись» віра розуміється як вірність, відданість, служіння; у поєднанні з ієрогліфом «стаття» формується поняття віри як релігійної доктрини; у поєднанні з «думка, свідомість, почуття, увага, піклування, бажання» віра набуває значення переконання; у поєднанні з ієрогліфом «дивити вгору, поважати, шанувати, залежати, сподіватись, просити про допомогу, поради» віра набуває релігійного значення, розуміється як віросповідання; у поєднанні з ієрогліфами «дурниця» і «сліпий» віра набуває значення як «сліпа віра», а з ієрогліфом «з'їхати з глузду, збожеволіти» – як фанатизм. Цей ієрогліф утворив такі японські слова, як світлофор, телеграф, зв'язок, що підкреслює комунікативну функцію віри у свідомості японців.

У грецькій мові слово *пісті* позначає не лише довіру та вірність, а й вірне слово, клятву. Така віра є зобов'язанням, договором, що

регулює стосунки та комунікацію між сторонами. В іншому значенні віра представляється як вірування, погляд, уявлення (у протилежність знанню), а також доказ у ораторів [1, с.1004]. Віра як уявлення є спогадом (пам'ятання), відтворенням у пам'яті, що вказує на велику етимологічну близькість російського слова «мнение» з грецьким «мнемо» – пам'ять. Розуміючи віру онтологічно, не можна її розглядати як хибну, оскільки вона є індикатором свідомості особистості та вектором її актуального становлення на шляху до власної істини. Така віра відповідає тому ступеню пам'ятання істини, на який здатна людина в актуальний момент свого буття. Слова *πιστις* має однакове написання для позначення: «той, що придатний для пиття», «сосуд».

Римляни розуміли віру як *fides* (довіра, впевненість, сумлінність). Віра як «достовірність», «справжність», «виконання обіцянки» етимологічно пов'язана з *verax* – «той, що говорить правду», «той, що відає істину», «правдивий», *vere* – «істинно, правильно, вірно», *verum* – «правда, істина, справедливість, правильність», *veritas* – «істина, правда, «прямота», «щирість», «правдивість», «дійсність», «правила», «норми» [6, с.812-814]. Очевидна близькість віри з латинським *verbum* (слово), *verna* (раб, рабиня) надають їй характеру відповідальності та у той же час заступництва, захисту, сподівання та очікування. Також можна відмітити зв'язок зі словом *vivere* (життя), у якому *vi* – сила, а *vere* – істинна, правильна, вірна.

Розуміння психологічної природи віри в зарубіжних дослідженнях ґрунтується на розрізненні слів *faith* та *belief*, де перше є більш багатим, глибоким, особистим поняттям: це спосіб реагування особистості на трансцендентні цінності, це орієнтація особистості на себе та на іншого, на універсум, здатність жити на більш високому рівні, бачити, почувати, діяти у термінах трансцендентного виміру [22], а друге – перекладається як переконаність, утримання певних ідей.

Етимологічний аналіз слова «віра», здійснений Р. Грановською, дозволяє визначити такі її основні властивості: покладати своє серце на Бога, довіряти, шанувати, любити, схвалювати, прагнути до моральності. Віра не вичерпується «сліпим переконанням», але певною мірою поєднана з тими знаннями про сутність та принципи, які у даній релігії впроваджуються в виховання та навчання як безумовні істини [4].

Отже, ґрунтуючись на етимологічному аналізі віри у різних культурах, можна визначити декілька основних значень цього слова: вірність, служіння, щирість, переконаність, істинність, правильність. Також за результатами цього аналізу можна визначити такі провідні

психологічні функції віри, як емоційно-терапевтичну та комунікативну.

Розуміння віри у сучасній філософії можна класифікувати у декількох напрямках, таких як гносеологічний (когнітивний), релігійний (метафізичний), а також внутрішньо релігійний (психологічний). Розуміння віри в усіх цих випадках формувалось як протиставлення розуму (істини) і особливого елемента суто релігійного життя людини та суспільства, а також як функції людської психіки, потреба в якій особливо гостро постає в критичних ситуаціях та в умовах дефіциту інформації.

Історично склалось так, що сьогодні віра розуміється однобічно – як релігійне упередження, що протистоїть науковому погляду на світ: вірять у те, чого неможливо досягти, через що віра асоціюється із сентиментальністю, легковажністю, невіглаством. Існуючи спочатку в межах теорії пізнання, в подальшому віра втратила своє гносеологічне значення та почала розглядатись як прийняття певного знання без безпосередніх емпіричних та раціональних обґрунтувань [6].

М. Гайдеггер у трактаті «Буття і час» пов'язує віру із прагненням до істини. Людина істинна, або особистість, – це «буття-в-істині». В цьому контексті віра виступає буттям, що розкриває, або розкриттям, а істина – буттям-розкритим, або розкритістю [19, с.218-219]. Людина прагне до істини буття, але лише до тієї істини, яка стає доступною через віру. Через віру відбувається здійснення людини-в-істині як ззовні, так і всередині її внутрішнього світу. В онтологічному розумінні М. Гайдеггером віри, остання виступає основою цілісного буття.

М. Гайдеггер вводить поняття *Dasein* (Da – тут, sein – бути, є), що являє собою суто людське буття, котре передбачає присутність того, що робить людину людиною, або, іншими словами, що робить людину істинною, наближує її буття до буття істини. М. Гайдеггер відносить усі види «не-істини» – хибність і викривленість, кривду і оману, обман і видимість – до людини, натомість істина, на думку автора, має значення в метафізиці як дещо неминуще та вічне, яке ніколи не зможе ґрунтуватись на плінності та тлінності людської істоти [17, с.16].

Створене вірою смислове поле проявляє цінність і природність істини для людини, спрямовує людину до її власної природи. У такому ключі *Dasein* являє собою відкрите, особистісне, осмислене та усвідомлене буття, властиве людині в її прагненні стати істинною. *Dasein* є відкритим буттям, оскільки людина – недосконала, незавершена. Такий стан неповноти, смислового вакууму є прагненням до істини, що складає онтологічну сутність віри. Віра як наближення до певної досконалості буття, до істини в одній зі своїх модифікацій властива кожній людині. Віра та істина пов'язані через буттєвий

діалог, оскільки якщо б не було істини, не виникала б і віра. Причиною появи віри стає існування істини. Переконатись в істині – значить реалізувати у собі віру в істинність власного життя, особисто переконатись у своїй якісній відповідності вищій природі (Духу). Виключно завдяки вірі людина вибудовує своє власне ставлення до істини.

Поняття *людина і істина* необхідно розглядати як такі, що взаємодоповнюють одне одного, говорячи таким чином, про спів-буття людини та істини. Віра у даному випадку є необхідною умовою становлення людини істинною. Людини наявна та людина істинна – суть два різних індивіда, що існують або потенційно перебувають в одній особистості. Для наявної людини життя в істині може бути і привабливим, і страшним. Страх породжує надію на те, що все налагодиться само по собі, без суттєвих зусиль. У такому стані спотворюється реальне положення людини у світі, приводячи її до хибного прагнення змінити зовнішні обставини, а не саму себе. Іншими словами, прагнення до істини викликано постійним занепокоєнням людини з приводу ламкості, минучості та нестійкості будь-якого наявного буття. Тому віра – це спроба знайти надійну опору для всього існуючого.

Отже, віра в онтологічному розумінні – це постійне прагнення до істини буття, що оформлюється, проявляється для людини згідно її становлення як істинної.

О. Двойнін у співвіднесенні феномену віри з різними психічними явищами підкреслює багатоплановість цих зв'язків та зіставлень у психологічній науці [5]. З-поміж основних напрямків визначення віри у психології слід виокремити її розуміння як *почуття* (К. Платонов), *переконання* (А. Александров, Б. Єрунов), *характеристики свідомості* (В. Букін, Ю. Борунков, Б. Єрунов, А. Козирєва, Т. Скрипкіна), *ставлення* (В. М'ясищев, В. Петрушенко, Д. Угрінович, Г. Щербакова), *готовності, установки* (В. Джемс), *мотиваційної тенденції особистості* (Р. Омельчук).

К. Платонов визначив віру як почуття, що забарвлює образи фантазії та створює ілюзію їх реальності та пізнання [13]. На думку Т. Скрипкіної, віра є феноменом свідомості, психологічно пов'язаним з актом прийняття [16]. В. Петрушенко та Г. Петрушенко відносять віру до сфери ставлень і пропонують таке її визначення: віра – це емоційне ставлення суб'єкта до сукупності поглядів та уявлень, які через об'єктивні чи суб'єктивні причини не можуть бути в принципі доведені або незаперечно доведені в даний момент [12]. На думку Р. Омельчука, віра являє собою своєрідне відношення між людиною і тим, ким вона має стати [6].

Релігійна віра є частковим виявленням віри, її окремим випадком. На думку О. Крупської, релігійна віра – це впевненість в реальному існуванні Бога, надприродного трансцендентного світу [9]. І. Яблокова розглядає релігійну віру як віру 1) в об'єктивне існування гіпостазовних істот, атрибутованих властивостей, зв'язків; 2) у можливість спілкування з вказаними істотами та отримання від них допомоги; 3) у реальне здійснення описаних у релігійних текстах подій, у їх повторюваність, у справдження очікуваних подій, у причетність до них; 4) в істинність відповідних уявлень, поглядів, догматів, текстів тощо; 5) у релігійні авторитети – «батьків», «учителів», «святих», «пророків», «харизматиків», «бодхісаттв», «архатов», церковних ієрархов, служителів культів [11].

Характеризуючи релігійну віру, Р. Грановська визначає, що в основі потреби в ній – вроджене прагнення людини до самотрансценденції, вихід за межі власних можливостей та достовірного знання [4].

С. Артеберн і Дж. Фелтон визначають здорову релігійну віру як фокусовану на Бозі; постійно зростаючу; ту, що супроводжується повагою до власної особистості і переконань інших; орієнтовану на вільне служіння; ту, що збагачує людину; ту, що супроводжується усвідомленням власної недосконалості; ту, що походить від внутрішніх переконань та протистоїть конформізму; орієнтовану на теплі міжособистісні взаємини; ту, що базується на особистому досвіді Богоспілкування; антиномічну та таку, що не слідує принципам «або/або», «вони/ми», «все /нічого»; ту, що не засуджує; основану на реальності; таку, що не несе функції захисного механізму; сповнену благоговінням та любов'ю [21].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Етимологічний аналіз віри у різних культурах дозволив визначити такі її значення, як вірність, служіння, щирість, переконаність, істинність, правильність, а також її такі провідні психологічні функції, як емоційно-терапевтична та комунікативна.

У психології віра розуміється як віра-почуття, віра-переконання, віра-характеристика свідомості, віра-ставлення, віра-готовність та віра-установка, віру як мотиваційна тенденція особистості.

Релігійна віра як частковий вияв віри пов'язується із впевненістю в реальному існуванні Бога, надприродного трансцендентного світу. Потреба в ній є вродженим прагненням до самотрансценденції, виходу за межі власних можливостей та достовірного знання. Психологічними характеристиками віри є сконцентрованість на Бозі, постійне зростання та збагачення релігійного почуття, повага до себе та до інших, служіння вищій ідеї (ідеї Бога), усвідомлення власної недосконалості та переконаність у тому, що віра збагачує особистість,

інтернальність та протистояння конформізму, орієнтованість на теплі міжособистісні взаємини, потреба у спілкуванні з Богом, категоричність мислення, толерантність, реалізм, виконання захисних функцій, сповненість почуттям благоговіння та любові.

Список використаних джерел

1. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – М., 1991. – 1370 с.
2. Голуб Л.Ю. Популярный словарь по буддизму и близким к нему учениям / Л.Ю. Голуб, О.Ю. Другова, П.Ю. Голуб. – М. : Хроникер, 2003. – 336 с.
3. Григорьева Т.П. Дао и Логос (Встреча культур) / Т.П. Григорьева. – М. : Наука, 1992. – 424 с.
4. Грановська Р.М. Психология веры / Р.М. Грановская – СПб. : Питер, 2010. – 480 с.
5. Двойнин А.М. Психология верующего: Ценностно-смысловые ориентации и религиозная вера личности : Монография / А.М. Двойнин. – СПб. : Речь, 2011. – 224 с.
6. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М. : Рус. яз., 1996. – 846 с.
7. Еремеев В.Е. Символы и числа «Книги перемен» / В.Е. Еремеев. – М. : Ладомир, 2005. – 600 с.
8. Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь / В.А. Кочергина. – М. : Рус. яз., 1987. – 944 с.
9. Крупська О.І. Релігійні уявлення та особливості їх формування в студентської молоді / О.І. Крупська // Психологічні перспективи. Вип.16, 2010. Вол. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політичної психології АПН України. – Луцьк, 2010. – С. 125-132.
10. Омельчук Р.К. Онтология веры: монография / Р.К. Омельчук. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2011. – 280 с.
11. Основы религиоведения / Под ред. И.Н. Яблокова. – М. : Высшая школа, 2006. – 568 с.
12. Петрушенко В.Л. Вера в духовном мире личности / В.Л. Петрушенко, Г.Н. Щербакова. – Львов : Вища школа, 1989. – 96 с.
13. Платонов К.К. Человек и религия / К.К. Платонов. – Мн. : Нар. асвета., 1984. – 143 с.
14. Прабхупада Бхативеданта Свами А.Ч. Бхагават-Гита как она есть / А.Ч. Прабхупада Свами Прабхупада. – М. : ББТ, 2005. – 815 с.
15. Сидоров С.А. Буддизм: история, каноны, культура / С.А. Сидоров. – М. : Астрель, 2005. – 487 с.
16. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учеб. пособ. / Т.П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.
17. Флоренский П.А. Столп и утверждение Истины: Опыт православной теодицеи / П.А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – Т.1. – 490 с.
18. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге / М. Хайдеггер. – М. : Высшая школа, 1991. – 192 с.

19. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – СПб. : Наука, 2006. – 621 с.
20. Японско-русский словарь паронимов / Сост. Н.Д. Неверова. – М. : Рус. яз., 2000. – 416 с.
21. Arterburn S. Toxic faith: experiencing healing from painful spiritual abuse/ S. Arterburn, J. Felton. – Colorado Springs : WaterBrook Press, 2004. – 269 p.
22. Smith W.C. Faith and belief: The difference between them / W.C. Smith. – Oxford : Oneworld, 1998. – 347 p.

А.И. Кузнецов

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА ВЕРЫ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

В статье представлен психологический анализ понятия веры и рассмотрена этимология этого слова в других языках, которая позволила выделить его основные значения, такие как верность, служение, искренность, убежденность, истинность, правильность, а также такие функции веры, как эмоционально-терапевтическая и коммуникативная. Охарактеризована религиозная вера как уверенность в реальном существовании Бога (трансцендентного), обусловленная стремлением к самотрансценденции, выходу за пределы своих возможностей и достоверного знания. Определены психологические признаки религиозной веры.

Ключевые слова: вера, религиозная вера, психологические характеристики религиозной веры.

О. Kuznetsov

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF FAITH IN SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article presents psychological analysis of the concept of faith and considers the etymology of this word in other languages, which allowed to identify its core meanings: loyalty, service, sincerity, conviction, truth, correctness. Such functions of faith as emotional-therapeutic and communicative were substantiated. Religious faith was described as confidence in the real existence of God (transcendental), striving to self-transcendence, going beyond one's capabilities and knowledge. The psychological features of religious faith were identified.

Keywords: faith, religious faith, psychological characteristics of religious faith.

Надійшла до редакції 27.12.2016 р.